

श्रीमती कुसुमबेन डी. महादेविया

आयकर आयुक्त, मुंबई.

(नायमूर्ती एस. के. दास, जे. एल. कपूर आणि एम.

हिदायतुल्लाह.)

प्राप्तिकर—संदर्भ-उच्च न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र-
न्यायाधिकरणाने निर्णय न घेतलेल्या प्रश्नावर निर्णय घेता
येतो काय भारतीय आयकर कायदा, १९२२ (१९२२ चा
अकरा), कलम ६६ -राज्ये (सवलती) आदेश, १९४९,
परिच्छेद ४.

याचिकाकर्ते मफतलाल गागलभाई अँड कंपनी
लिमिटेड नावाच्या कंपनीचे भागधारक होते. मुंबई येथे
नोंदणीकृत ऑफिस असलेली ही कंपनी ब्रिटिश काळात
भारतात कार्यरत होती. पूर्वीच्या बडोदा राज्यातही ती

व्यवसाय करीत होती आणि त्या राज्यात मिळणारा नफा मफतलाल गागलभाई इन्व्हेस्टमेंट कॉर्पोरेशन, नवसारी यांच्याकडे ठेवत असे. सन १९४९ मध्ये मफतलाल गागलभाई अँड कंपनी लिमिटेडने अंशतः ब्रिटिश भारतात आणि अंशतः भारतीय राज्यात मिळालेल्या नफ्यातून लाभांश जाहीर केला. ^{एन} अपीलकर्त्याला तिने मिळविलेल्या लाभांशावर प्राप्तिकरचे मूल्यांकन करण्यात आले. तिने ते लाभांश ब्रिटिश भारतात आणले नाहीत आणि विलीन झालेल्या राज्ये (कर सवलती) आदेशाच्या परिच्छेद ४ च्या लाभाचा दावा केला. लवादाने असे म्हटले की हे उत्पन्न बडोदा राज्यातील अपीलकर्त्याला मिळाले नाही परंतु ती कर सवलत आदेशाच्या लाभासाठी पात्र आहे की नाही या प्रश्नावर निर्णय घेतला नाही.

उच्च न्यायालयने करसवलत आदेशाचे परिच्छेद ४ करदात्याला लागू होत नाही असा आदेश केला. परंतु करदात्याला उत्पन्न कोठून मिळाले या दुसऱ्या या प्रश्नावर निर्णय दिला नाही. विशेष अनुमती घेऊन अपीलकर्त्याने असा युक्तिवाद केला की, लवादाने करदात्याला सवलत लागू होण्याच्या प्रश्नात विचार केलेला नाही आणि त्यावर कोणतेही मत व्यक्त केले नाही, त्यामुळे उच्च न्यायालय स्वतः हा प्रश्न उपस्थित करू शकत नाही आणि त्यावर निर्णय देऊ शकत नाही :

न्यायाधिकरणाने ठरविलेल्या कायद्याच्या मुद्द्याच्या बाहेर जाऊन कायद्याच्या वेगळ्या मुद्द्यावर निर्णय देताना उच्च न्यायालयाने आपल्या अधिकारक्षेत्राची पायमल्ली केली.

उच्च न्यायालयाला अधिकार प्रदान करणारे प्राप्तिकर कायद्याचे कलम ६६ केवळ न्यायाधिकरणाच्या आदेशामुळे उद्भवलेल्या कायद्याच्या प्रश्नाचा पुनर्विचारास परवानगी देते. अशा आदेशामुळे निर्माण न होणाऱ्या कायद्याचा वेगळा प्रश्न निकाली काढण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाला देत नाही.

न्यू जहांगीर वकील मिल्स लि. विरुद्ध आयकर आयुक्त, [१९५९] ३७ आय.टी.आर. ११, . सिंधिया स्टीम नेव्हिगेशन कंपनी लिमिटेड वि. आयकर आयुक्त, [१९५४] २६ आय.टी.आर. ६८६, प्राप्तिकर आयुक्त विरुद्ध ब्रीच कॅंडी स्विमिंग बाथ ट्रस्ट, [१९५५] २७ आय.टी.आर. २७९ आणि इस्माईलिया ग्रेन मर्चंट असोसिएशन वि. कमिशनर ऑफ इनकम टॅक्स, [1957] 31 आय.टी.आर. ४३३ निराळे आहेत फरक आहे.

मॅश ट्रेडिंग कंपनी वि. आयकर आयुक्त [१९५६] ३०
आय.टी.आर. ३८८, विचारात घेतले.

दिवाणी, अपिलीय अधिकार क्षेत्र : दिवाणी अपील
१९५७ चा क्रमांक ५०७.

२८ सप्टेंबर १९५५ आणि २० फेब्रुवारी १९५६ च्या
मुंबई उच्च न्यायालयाचे संदर्भातील आदेश व निर्णयातून
विशेष अनुमती घेऊन अपील केले.

इन्कम टॅक्स, १९५५ चा क्रमांक २८.

अपील कर्त्याचया वतीने आर. जे. कोलाह आणि
आय. एन. श्रॉफ.

सी. के. दप्तारी, भारताचे सॉलिसिटर जनरल आर.
गणपती अय्यर आणि डी. गुप्ता प्रतिवादीतर्फे.

३० मार्च १९६० न्यायालयाचा निर्णय खालीलप्रमाणे
देण्यात आला.

माननीय न्यामूर्ती हिदायतुल्लाह, —हे या न्यायालयाच्या विशेष परवानगीने केलेले अपील आहे आणि २८ सप्टेंबर १९५५ च्या आदेशाविरुद्ध आणि मुंबई उच्च न्यायालयाच्या २० फेब्रुवारी १९५६ च्या निर्णयाविरुद्ध दाखल केले आहे. या आदेशाद्वारे उच्च न्यायालयाने मुंबई येथील अपिलीय न्यायाधिकरणाने पाठविलेल्या प्रश्नाची फेरमांडणी केली, व त्याचे उत्तर उच्च न्यायालयाने आपल्या निकालाद्वारे दिले.

हे अपील दाखल करणाऱ्या श्रीमती कुसुमबेन डी. महादेविया (पुढे करदात्या म्हणून संबोधल्या जातात) या त्यावेळी मुंबईत वास्तव्यास होत्या. मफतलाल गागल- भाई अँड कंपनी, लि., मुंबई चे ७६० शेअर्स त्यांच्याकडे होते. १९५०-५१ या कर निर्धारण वर्षासाठी (मागील कॅलेंडर वर्ष . १९४९) त्यांना एकूण १,५०,७६५ रुपयांच्या उत्पन्नावर

प्राप्तिकर भरावा लागला होता, ज्यात १,४७,०२६ रुपयांच्या लाभांश उत्पन्नाचा समावेश होता. नंतरच्या उत्पन्नात मफतलाल तलाल गागलभाई अँड कंपनी, लि., मुंबई यांनी जाहीर केलेल्या लाभांशाची रक्कम ४७,१२० रुपये होती. मफतलाल गागलभाई अँड कंपनी, लिमिटेड ही एक प्रायव्हेट लिमिटेड कंपनी ५ आहे सदर कंपनीचे मुंबई येथे नोंदणीकृत ऑफिस आहे. त्याकाळी ब्रिटिश भारताततातील ती सामान्यता होता. पूर्वीच्या बडोदा राज्यातही ती व्यवसाय करीत होता आणि त्या राज्यात मिळणारा नफा मफतलाल गागलभाई इन्व्हेस्टमेंट कॉर्पोरेशन, नवसारी यांच्याकडे ठेवत असे. सन १९४९ मध्ये मफतलाल गागलभाई अँड कंपनी लिमिटेड ने या संचित नफ्यातून तीन ठरावांद्वारे लाभांश जाहीर केला, तो खालील प्रमाणे आहे:

25-3-1949. "म्हणजे 1947 या वर्षासाठी प्राप्तिकरमुक्त प्रति सर्वसाधारण समभाग 17 रुपये लाभांश द्यावा आणि त्यासाठी 4,29,250 रुपये तर्तुत केला जाईल आणि नवसारी येथील १९४७ सालच्या नफ्यातून ते नवसारीला देय असेल.

24-9-1949."डी. महादेविया कुसुमबेन यांना १९४८ यI वर्षासाठी प्रति सर्वसाधारण समभाग 24 रुपये लाभांश प्राप्तीकरमुक्त देय आहे आणि त्यासाठी रु. ६,००,६०० रुपये ची तर्तुत केली आहे. ३० एप्रिल १९४९ रोजी किंवा त्यानंतर मेसर्स एम. जी. बॉम्बे इन्व्हेस्टमेंट कॉर्पोरेशन लिमिटेडकडे असलेल्या १९४८ सालच्या नफ्यातून नवसारी येथे देय आहे.

24-9-1949. कंपनीच्या .सन 1949 च्या उत्पन्नापैकी 5,30,250/- रुपये आणि 1949 या वर्षासाठी .

जाहीर करण्यात आलेला 21 रुपये प्रति सर्वसाधारण समभाग 21 रुपये असा तदर्थ अंतरिम लाभांश मेसर्स एम. जी. इन्व्हेस्टमेंट कॉर्पोरेशन लिमिटेड, नवसारी यांच्याकडे न आणता ठेवला जावा आणि तो 30 एप्रिल रोजी किंवा त्यानंतर नवसारी येथे देय राहील, असा ठराव करण्यात आला.

करदात्याने हा लाभांश ब्रिटिश आदिपत्यातील भारतात आणला नाही. तिने विलीन झालेल्या राज्यांपैकी (टॅक्सेशन कन्सेशन ऑर्डर, १९४९ (पुढे थोडक्यात सवलत आदेश म्हणून संबोधले जाते); च्या प्यारा 4 चा फायदा घेतला. परंतु लवादाने असे म्हटले की हे उत्पन्न बडोदा राज्यात तिला मिळाले नाही. हा लाभांश मफतलाल यांनी जाहीर केल्याचे न्यायाधिकरणाने स्पष्ट केले. मिळालेल्या नफ्यातून सदर नफा काही अंशी ब्रिटिश भारत म्हणून

ओळखल्या जाणाऱ्या भागातून आणि अंशतः भारतीय राज्यात मिळणाऱ्या नफ्यातून मिळालेला होता. अशा प्रकारे हा लाभांश 'एकत्रित नफ्यातून' घोषित करण्यात आला. करदात्याने ब्रिटिश भारतातील एका कंपनीचे समभाग भरले होते आणि ते मिळवले होते आणि अशा प्रकारे ब्रिटिश भारतात मालमत्ता धारण करीत होते आणि उत्पन्न त्या मालमत्तेतून होते. तथापि, न्यायाधिकरणाने करदात्याच्या सांगण्यावरून भारतीय प्राप्तिकर कायद्याच्या कलम ६६ (१) अन्वये या प्रकरणाचे निवेदन तयार केले आणि खालील प्रश्न उच्च न्यायालयाकडे पाठविला - "निव्वळ लाभांश उत्पन्न ४७,१२० रुपये आहे की नाही"?

पूर्वीच्या बडोदा राज्यात करदात्याला मिळालेले उत्पन्न आहे की ते ब्रिटिश भारतातील करदात्याने कमावलेले किंवा कमावलेले मानले जाते का?

या संदर्भावर सुनावणी झाली, तेव्हा न्यायाधिकरणाने निर्णय द्यायला हवा होता,'असे मत उच्च न्यायालयाने व्यक्त केले असा प्रश्नही उपस्थित केला की सवलत आदेश करदात्याला लागू होतो काय? उच्च न्यायालयाने पुन्हा- करदात्याच्या तक्रारिरिची पुन्हा मांडणी केली लवादासमोर तसा मुद्दा उपस्थित करण्यात आला नव्हता. उच्च न्यायालयाने मात्र २८ सप्टेंबर १९५५ च्या आदेशाद्वारे पुरवणी जबाबासाठी केस परत पाठवण्याची गरज नाही, असे ठरविले. कारण या दोन प्रश्नांचा निर्णय घेण्यासाठी उच्च न्यायालयाच्या समोर सर्व वस्तुस्थिती होती- त्यानंतर उच्च न्यायालयाने कायद्याचे दोन मुद्दे पुढील शब्दांत समजून घेण्यासाठी या प्रश्नाची पुनर्रचना केली.

निव्वळ लाभांश 47,120 रुपये उत्पन्नासंदर्भात
विलिनीकृत राज्ये (कर सवलती) आदेश, १९४९ अन्वये
करदात्याला कोणत्याही सवलतीचा हक्क आहे का?

त्यानंतर २० फेब्रुवारी १९५६ रोजी हा संदर्भ अंतिम
निकाली निघाला आणि उच्च न्यायालयाने करदात्याला
सवलत आदेशाचे परिच्छेद ४ लागू होत नाही, असा निर्णय
देऊन या प्रश्नाचे उत्तर नकारार्थी दिले. करदात्याला उत्पन्न
कोठून मिळाले याचा निर्णय उच्च न्यायालयाने घेतला नाही.
उच्च न्यायालयाने या न्यायालयात अपील करण्याची
परवानगी नाकारली होती, परंतु करदात्याने आदेश आणि
निर्णय या दोन्हीविरुद्ध विशेष परवानगीसाठी या
न्यायालयात अर्ज केला आणि तो मिळवला आणि सध्याचे
अपील दाखल करण्यात आले आहे.

न्यायाधिकरणाच्या आदेशामुळे निर्माण न होणारा कायद्याचा प्रश्न निर्माण करून तो हाताळण्याच्या उच्च न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रावर करदात्याने सुरुवातीलाच प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले आहे. करदात्याने नमूद केले आहे की लवादाने निर्णय दिला होता की उत्पन्न ब्रिटिश भारतात जमा झाले आहे. करदात्याने निर्णयाच्या या भागाला आव्हान दिले होते आणि आयुक्तांना ते आवश्यक वाटले तर त्यांनी लवादाचा निर्णय घेऊन दुसऱ्या मुद्द्यावरही संदर्भ मागवायला हवा होता. लवादाने सवलतीच्या आदेशाचा करदात्याला लागू होण्याच्या प्रश्नाचा विचार केला नसल्याने आणि त्यावर कोणतेही मत व्यक्त केले नसल्याने उच्च न्यायालय स्वतः हा प्रश्न उपस्थित करू शकत नाही आणि त्यावर निर्णय घेऊ शकत नाही, असा करदात्याचा युक्तिवाद आहे. करदाता (1959) 37 आय.टी.आर II या

खटल्यातील न्यायालयाच्या निर्णयावर ठामपणे अवलंबून आहेत त्या प्रकरणात मुंबई उच्च न्यायालयाने लवादाच्या आदेशातून उद्धवलेल्या मुद्द्यांवर पुरवणी जबाब सादर करण्याचे निर्देश. लवादाला दिले आणि या न्यायालयाने उच्च न्यायालयाला तसे करण्याचा अधिकार नाही, असे म्हटले.

दुसरीकडे, आयुक्तांचे म्हणणे आहे की, प्रश्न करदात्याच्या मूल्यमापनक्षमतेचा होता, ज्याने सवलत आदेशाचा लाभ घेण्याचा दावा केला. अशा प्रकारे मुख्य प्रश्न होता सवलतीचा आदेश आणि उत्पन्नाचा प्रश्न होता. मग ते ब्रिटिश भारतात असो वा बडोद्यात, हा निव्वळ अनुषंगिक प्रश्न होता. उत्तरदात्याच्या म्हणण्यानुसार, नंतरच्या प्रश्नाचा पहिल्या प्रश्नात समावेश करण्यात आला होता आणि उच्च न्यायालयाने ते योग्यच केले होते. उच्च न्यायालयाने एक

सर्वसमावेशक प्रश्न तयार केला आणि त्याचे उत्तर क्रमाप्रमाणे दिले.

सवलतीचा आदेश लागू होत नाही, असे उच्च न्यायालयाने ठरविल्यामुळे प्रश्नाच्या दुसऱ्या अंगाचा निर्णय घेण्याची आवश्यकता नव्हती., कारण तसे करणे अनावश्यक होते, असा उत्तरदात्याचा युक्तिवाद होता. आमच्या मते करदात्याचा आक्षेप योग्य आहे. करदात्याला . सवलत आदेश लागू होतो का, या प्रश्नावर . लवादाने उत्तर दिले नाही. उत्पन्न बडोद्यात नव्हे, तर ब्रिटीश भारतात निर्माण झाले आहे, या अल्प तत्त्वावर मूल्यमापनाचा प्रश्न लवादाने निकाली काढला. या प्रकरणाच्या त्या पैलूला मुंबई उच्च न्यायालयाने स्पर्श केलेला नाही. दुसरीकडे, करदात्याला सवलत आदेश लागू होतो की नाही याचा विचार उच्च न्यायालयाने केला, हा विषय न्यायाधिकरणाने

स्पर्श केलेला नाही. त्यामुळे मूल्यमापनाच्या दृष्टीने निकाल एकच असला तरी निर्णयाचे आधार पूर्णपणे वेगळे आहेत.

उच्च न्यायालयाला वाटले की त्यांनी तयार केलेल्या प्रश्नात दोन्ही पैलू समजून घेतले गेले आणि कदाचित तसे केले आहे. पण या दोन्ही बाबींना सहव्यापक होत्या, ना एकाचा दुसऱ्यात समावेश होता. उत्पन्नाच्या उत्पन्नाचा प्रश्न प्राप्तिकर कायदानुसार ठरवावा लागतो आणि त्याचा सवलतीच्या आदेशाशी फारसा संबंध नाही. त्या प्रश्नावर सवलत आदेशाचा विचार न करता या प्रकरणातील वस्तुस्थितीवर पुरेसा निर्णय घेता येईल. ते होऊ शकत नाही; त्यामुळे सवलतीचा आदेश लागू झाला की नाही, उच्च न्यायालयाने प्रत्यक्षात विचारात घेतलेल्या प्रश्नाच्या निर्णयाशी एकतर सहव्यापक केले किंवा समाविष्ट केले असे म्हणावे लागेल. जर हे असेल तर लवादाने काही निर्णय

दिला तो निर्णय मुंबई उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाच्या पूर्णपणे निराळा आहे. लवादाने विचारात न घेतलेल्या एका प्रकरणाचा निर्णयही उच्च न्यायालयाने दिला, त्यामुळे या दोन्ही निर्णयाचा परस्पर संबंध नसला, तरी त्यांचा परिणाम एकच होतो.

उच्च न्यायालयाला अधिकार प्रदान करणारे प्राप्तिकर कायद्याचे कलम ६६ केवळ न्यायाधिकरणाच्या आदेशामुळे उद्भवलेल्या कायद्याच्या प्रश्नाच्या संदर्भास परवानगी देते. अशा आदेशामुळे निर्माण न होणाऱ्या कायद्याचा वेगळा प्रश्न निकाली काढण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाला देत नाही. कायद्याच्या एकाच प्रश्नावर तोडगा काढण्यासाठी वेगवेगळे दृष्टिकोन असू शकतात. उच्च न्यायालय सर्व दृष्टिकोन स्वीकारण्यासाठी अशा प्रश्नाचा विचार करू शकते. पण तरीही हा प्रश्न न्यायाधिकरणासमोर

होता आणि त्यावर निर्णय झाला असावा. न्यायाधिकरणाने कधीही विचारात न घेतलेला हा पूर्णपणे वेगळा प्रश्न नसावा.

.उत्पन्नाच्या जागेच्या संदर्भात उत्पन्नाच्या प्रश्नाचा निर्णय सवलत आदेशाची अंमलबजावणी दर्शवितो, असा युक्तिवाद करून प्रतिवादीने केलेल्या कारवाईचे औचित्य सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला आहे. आम्ही त्यास सहमत नाही. तसे असते तर पुन्हा प्रश्न मांडण्याची गरजच पडली नसती. किंबहुना मूल्यमापनाच्या प्रश्नाचे दोन बाजू आहेत, असे खुद्द उच्च न्यायालयालाच वाटले आणि त्यांनी दोन्ही बाजूला समाविष्ट या प्रश्नाची पुनर्रचना केली. उच्च न्यायालयाने दोन्ही बाजू पैकी एक बाजूवर निर्णय दिला आणि उच्च न्यायालयाने चूक केली. दोन्ही अवयव वगळता त्यातील एक आणि तेही न्यायाधिकरणाने निर्णय न घेतलेल्या बाजूवर निर्णय दिला. परिणामी स्थितीचा सारांश

असा देता येईल की उच्च न्यायालयाने असे काही ठरवले जे लवादाने नाही आणि लवादाने असे काही ठरवले जे उच्च न्यायालयाने ठरवले नाही. हे स्पष्टपणे कलम ६६ मधील तरतुदींच्या विरोधात आहे. प्रतिवादीने सिंधिया स्टीम नेव्हिगेशन कंपनी लिमिटेड विरुद्ध आयकर आयुक्त (1954) 26 आय.टी.आर 686 , आयकर आयुक्त विरुद्ध ब्रीच कॅंडी स्विमिंग बाथ ट्रस्ट (1955) 27 आयटीआर 279 यांचा उल्लेख केला. आणि इस्माईलिया ग्रेन मर्चंट , असोसिएशन विरुद्ध प्राप्तिकर आयुक्त. (1957) 31 आयटीआर 433

हे सर्व एकाच न्यायालयाचे निर्णय आहेत आणि ते वेगवेगळ्या परिस्थितीत उधभवले आहेत. त्यापैकी दोन मधील प्रश्न वेगळे होते. तिसर्या प्रकरणात एका विभागाचा संदर्भ काढून व्याप्ती वाढविण्यात आली. जेव्हा दुसरे कलाम

ही महत्वाचे होते. ती अशी प्रकरणे नव्हती जिथे कायद्याने ठरविल्याप्रमाणे कायद्याचे मुद्दे होते. न्यायाधिकरण आणि उच्च न्यायालय पूर्णपणे वेगळे होते, तेच येथे आहे. पंजाब उच्च न्यायालयाने मॅश ट्रेडिंग कंपनी विरुद्ध कमिशनर ऑफ इन्कम-टॅक (1956) 30 आयटीआर 388 या प्रकरणात उलट भूमिका घेतली आहे.

वर दिलेल्या कारणांमुळे, न्यायाधिकरणाने ठरविलेल्या कायद्याच्या मुद्द्याच्या बाहेर जाऊन कायद्याचा वेगळा मुद्दा ठरवताना उच्च न्यायालयाने आपल्या अधिकारक्षेत्राचा भंग केला, असे आमचे मत आहे. त्यामुळे उच्च न्यायालयाचा आदेश रद्द करण्यात येत असून, लवादाने तयार केलेल्या प्रश्नावर निर्णय घेण्यासाठी हे प्रकरण उच्च न्यायालयाकडे पुन्हा पाठविण्यात येत आहे. करदाता आणि आयुक्त या दोघांनीही ही विसंगती उच्च न्यायालयाच्या

निदर्शनास आणून दिली आणि असे असतानाही या प्रश्नाची फेरमांडणी करण्यात आली, हे लक्षात घेऊन या अपिलाचा खर्च उच्च न्यायालयात सुनावणीसाठी येणाऱ्या संदर्भातील खर्च असेल आणि तो खर्च निलकलप्रमाणे असेल. अपील मंजूर. प्रकरण परत पाठवले.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल

आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि
अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.